

**ปัญหาการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองเมื่อเปรียบเทียบกับ
การกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่น
อันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่ง¹**

อารียา สายสิงห์ทอง²

จากการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองเมื่อเปรียบเทียบกับ การกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความหมาย ความเป็นมา แนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวกับค่าเสียหายหรือค่าสินไหมทดแทนในทางละเมิด และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติความรับผิดต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นจากสินค้าไม่ปลอดภัย พ.ศ. 2551 พระราชบัญญัติวิธีพิจารณาคดีผู้บริโภค พ.ศ. 2551 พระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 และประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำการละเมิดต่อบุคคลภายนอก ลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2554 รวมถึง ค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองและค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งในต่างประเทศซึ่งได้ศึกษาค้นคว้าของสาธารณรัฐฝรั่งเศส และสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี

โดยกฎหมายละเมิดนั้นถือว่ามีขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณประมาณ 792 – 1,750 ปีก่อนคริสตกาลจากแนวคิดทางศาสนาหรือศีลธรรมตามหลักการแก้แค้นที่ปรากฏอยู่ในประมวลกฎหมายฮัมมูราบี (Code of Hammurabi) โดยอาศัยหลักกฎหมายตาเลียโอ (Lex Talionis) ที่เรียกว่า “ตาต่อตา ฟันต่อฟัน” (An eye for an eye, a tooth for a tooth)³ ต่อมามีการพัฒนากฎหมายดั้งเดิมของจักรวรรดิโรมัน คือ กฎหมายสิบสองโต๊ะ (Leges Duodecim Tabularum หรือ Law of Twelve Tables) ซึ่งเป็นหลักการเยียวยาความเสียหายให้แก่

¹ บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหาการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองเมื่อเปรียบเทียบกับ การกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่ง โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ รองศาสตราจารย์สุชสมัย สุทธิบดี และคณะกรรมการสอบ คือ ศาสตราจารย์พิเศษปัญญา สุทธิบดี และรองศาสตราจารย์ประเทือง ธนียผล

² นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาเขตบางนา) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

³ สุขุม สุขนิติย์, คำอธิบายกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะละเมิด, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: นิติบรรณการ, 2538), หน้า 1.

ผู้เสียหาย⁴ รวมถึง แนวคิดและทฤษฎีในการกำหนดความรับผิดในคดีละเมิดทางแพ่ง ได้แก่ ทฤษฎีรับภัย (Theorie durisque) ทฤษฎีความรับผิด (Fault Theory) และทฤษฎีความรับผิดเด็ดขาด (Strict Liability) ส่วนในกรณีคดีละเมิดทางปกครองนั้น มีหลักคุ้มครองฝ่ายปกครองให้ไม่ต้องรับผิดจากการกระทำละเมิดต่อเอกชน⁵ ถ้าหากกระทำไปตามหลักการพื้นฐาน ได้แก่ หลักความพอสมควรแก่เหตุ (The Principle of Proportionality) หลักความแน่นอนและคาดหมายได้ (The Principle of Certainty and Predictability) หลักการห้ามเลือกปฏิบัติตามอำเภอใจหรือหลักความเสมอภาค (The Principle of Equality) หลักการคุ้มครองความเชื่อถือโดยสุจริตและความไว้วางใจ (The principle of the protection of legitimate expectation) หลักการคุ้มครองประโยชน์สาธารณะ (The Principle of Protection of public interest) และหลักความชอบด้วยกฎหมายของการกระทำทางปกครอง (The Principle of Legality of Administrative Acts) รวมถึง การกำหนดค่าสินไหมทดแทนที่คำนวณเป็นราคาสินค้าได้กับค่าเสียหายทางจิตใจที่อาจมีความคล้ายคลึงกับการกำหนดค่าเสียหายในทางแพ่ง แต่อย่างไรก็ดี แม้ประเทศไทยจะมีการบัญญัติถึงการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจดังเช่นสาธารณรัฐฝรั่งเศสและสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีแต่มีความต่างกัน กล่าวคือ ประเทศไทยไม่มีกำหนดให้ผู้เสียหายลำดับที่สองหรือผู้เห็นเหตุการณ์การกระทำละเมิดเป็นการเฉพาะซึ่งหากได้รับความเสียหายทางจิตใจสามารถเรียกร้องให้ผู้กระทำละเมิดชดเชยค่าเสียหายทางจิตใจของตน และไม่มีการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจกรณีการสูญเสียบุคคลหรือสัตว์ที่ใกล้ชิดอันเป็นความทุกข์ใจหรืออารมณ์เสียใจซึ่งเมื่อพิจารณาตามกฎหมายที่เกี่ยวข้องของประเทศไทยที่กล่าวมาแล้วข้างต้นรวมถึงแนวคำพิพากษาต่างๆ นั้นการจะกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีปกครองหรือกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งได้นั้นต้องเนื่องมาจากความเสียหายแก่ชีวิต ร่างกาย อนามัย ชื่อเสียง หรือสิทธิเสรีภาพอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน ทั้งนี้ ต้องเป็นไปตามที่กฎหมายบัญญัติไว้ ซึ่งแต่ละฉบับย่อมมีความแตกต่างกันไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบปัญหาการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองและการกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งแล้วพบว่ายังมีปัญหาอยู่หลายประการซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ประการแรก คือ ปัญหากรณีที่หน่วยงานของรัฐที่ได้รับผิดชดเชยค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้เสียหายเพื่อการละเมิดแล้วมีสิทธิเรียกร้องให้เจ้าหน้าที่ของรัฐผู้กระทำละเมิดโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรงอันเนื่องมาจากการปฏิบัติหน้าที่ชดเชยค่าสินไหมทดแทนแก่หน่วยงานของรัฐได้เท่านั้นซึ่งจะเห็นได้ว่าในคดีละเมิดทางปกครองนั้นเจ้าหน้าที่ของรัฐจะรับผิดชอบชดเชยค่าสินไหมทดแทนคืนแก่หน่วยงานของรัฐ

⁴ ไสลงษ วัฒนพันธุ์, “เอกสารประกอบการบรรยายวิชากฎหมายลักษณะละเมิด”, สืบค้นเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2566 จากเว็บไซต์ https://www.thethaibar.or.th/thaibarweb/files/Data_web/downloads_doc/term1/salaiket/s.pdf, หน้า 2-3.

⁵ นันทวัฒน์ บรมานันท์, คำอธิบายกฎหมายปกครอง, พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขเพิ่มเติม (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2555), หน้า 480.

ต้นสังกัดที่ได้ชดใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้เสียหายไปแล้วตามที่กระทรวงการคลังกำหนด⁶ เฉพาะกระทำละเมิดโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรงอันเนื่องมาจากการปฏิบัติหน้าที่เท่านั้น อีกทั้ง ไม่จำเป็นต้องชดใช้เต็มจำนวนก็ได้หากพิจารณาถึงระดับความร้ายแรงแห่งการกระทำและความเป็นธรรมในแต่ละกรณีเป็นเกณฑ์⁷ โดยในการใช้สิทธิไล่เบี้ยค่าเสียหายทางจิตใจของหน่วยงานของรัฐจะต้องเป็นความประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรงซึ่งพระราชบัญญัติความรับผิดชอบทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 ทั้งนี้ จะต้องพิจารณาจากคำพิพากษาศาลฎีกา คำพิพากษาศาลปกครองสูงสุด คำวินิจฉัยของคณะกรรมการกฤษฎีกา และคำวินิจฉัยของกระทรวงการคลัง เช่น การตรวจรับงานจ้าง การดำเนินคดีกับผู้รับจ้าง เป็นต้น⁸ นอกจากนี้ ได้มีการบัญญัติถึงการการให้ชดใช้ความเสียหายที่มีได้เกิดแก่เงินแต่ก็เป็นการดำเนินการแทนการชำระเงิน เช่น ชดใช้เป็นทรัพย์สินที่มีลักษณะอย่างเดียวกัน ซ่อมแซมทรัพย์สินที่ชำรุดเสียหายให้คงสภาพเดิม เป็นต้น⁹ หรือหากต้องการให้ชดใช้ความเสียหายให้แตกต่างไปจากที่บัญญัติไว้ก็ต้องได้รับความเห็นชอบจากกระทรวงการคลังก่อนซึ่งปัจจุบันยังมิได้มีการให้ความเห็นชอบไว้จึงส่งผลให้ต้องนำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาใช้บังคับโดยอนุโลมแก่การกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองที่จำเป็นต้องคุ้มครองเอกชนมากกว่าที่ถูกกระทำละเมิดโดยเอกชนด้วยกัน แม้หน่วยงานของรัฐต้นสังกัดจะชดใช้ค่าสินไหมทดแทนหรือค่าเสียหายทางจิตใจให้แก่ผู้เสียหายอยู่ก่อนแล้วก็ตาม แต่ถ้าหากพิจารณาถึงความเป็นจริงการที่หน่วยงานของรัฐจะชดใช้ให้แก่ผู้เสียหายและความสามารถในการดำเนินการร้องขอต่อหน่วยงานของรัฐของผู้เสียหายนั้นจะเห็นได้ว่าทั้งสาธารณรัฐฝรั่งเศส และสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีมีการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจที่ครอบคลุมและมากกว่าประเทศไทย ทั้งนี้ แม้ว่ากฎหมายดังกล่าวจะต้องการคุ้มครองเจ้าหน้าที่ของรัฐให้ปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องเกรงกลัวว่าเมื่อปฏิบัติหน้าที่ไปแล้วหากต่อมาก่อการกระทำละเมิดโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อธรรมดาแล้วย่อมได้รับการคุ้มครองอันถือว่าแตกต่างกันคดีละเมิดทางแพ่งที่พิจารณาเพียงว่าผู้กระทำละเมิดได้กระทำโดยจงใจหรือประมาทเลินเล่อหรือไม่เท่านั้น ส่วนบุคคลใดที่ได้ชดใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้เสียหายไปแล้วตามกฎหมายหรือคำสั่งของศาลก็สามารถเรียกร้องให้ผู้กระทำละเมิดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนคืนแก่ตนได้เต็มตามจำนวนที่ตนได้

⁶ ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดชอบทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539, ข้อ 34.

⁷ พระราชบัญญัติความรับผิดชอบทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539, มาตรา 8 วรรคสอง.

⁸ อุดมศักดิ์ โหมดม่วง, ความรับผิดชอบทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ : หลักกฎหมายและแนววินิจฉัย, กรุงเทพธุรกิจ (2 ธันวาคม 2559), สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://www.bangkokbiznews.com/blogs/columnist/114515>.

⁹ ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดชอบทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539, ข้อ 23.

ชดใช้ไป รวมถึง ค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยละเมิดที่ผู้เสียหายอาจได้รับเต็มจำนวนหรือใกล้เคียงกับความเสียหายที่ได้รับก็ได้

ประการที่สอง คือ ปัญหากรณีบทบัญญัติแห่งกฎหมายอันเกี่ยวกับการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองและค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งซึ่งสามารถแยกออกเป็นสามประเด็นย่อย ได้แก่

1) ปัญหากรณีมิได้มีบทบัญญัติอันเกี่ยวกับการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองและค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งไว้เป็นการเฉพาะซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งในคดีละเมิดทางปกครองกับคดีละเมิดทางแพ่งไม่มีบทบัญญัติเป็นการเฉพาะแม้ศาลปกครองจะกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจให้แก่ผู้เสียหายได้ดังเช่นคดีละเมิดทางแพ่งก็ตามเพราะคดีละเมิดทางปกครองทั่วไปนั้นจะเรียกค่าเสียหายทางจิตใจได้ต้องเป็นค่าชดเชยแทนการสูญเสียอวัยวะหรือสูญเสียสมรรถภาพในการทำงานของอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งหรือหลายส่วนของร่างกาย โดยต้องมีหลักฐานทางการแพทย์รับรองว่าผู้เสียหายตกเป็นผู้พิการหรือทุพพลภาพ¹⁰ แต่ต้องเป็นการชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากการถูกระงับละเมิดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐในการปฏิบัติหน้าที่แล้วได้รับผลกระทบต่อชีวิตร่างกาย หรืออนามัยเท่านั้นไม่รวมถึงค่าเสียหายทางจิตใจต่อเสรีภาพ หรือชื่อเสียง โดยหากผู้เสียหายฟ้องคดีต่อศาลปกครองแล้วเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐรับผิดชอบและชดใช้ในส่วนนี้ด้วยซึ่งทางตุลาการศาลปกครองจะพิจารณาคำหนดค่าเสียหายทางจิตใจให้โดยนำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาใช้บังคับโดยอนุโลมและเป็นเฉพาะรายคดีอันถือได้ว่ามีช่องว่างทางกฎหมายและไม่สะดวกในการนำมาใช้โดยตลอด ทั้งนี้ ส่วนในคดีละเมิดปกครองเฉพาะนั้นจะเรียกค่าเสียหายทางจิตใจหรือศาลพิจารณาคำขอครอบคลุมไปถึงการเยียวยาความเสียหายทางจิตใจได้¹¹ และแจ้งให้ผู้เสียหายแก้ไขคำขอได้ถ้าเห็นว่ามีความเสียหายมากกว่านั้น¹² จะต้องเป็นคดีเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้นซึ่งแตกต่างจากสาธารณรัฐฝรั่งเศส และสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีที่ได้มีการวางแนวคำพิพากษาไว้ได้ครอบคลุมมากกว่าประเทศไทย

2) ปัญหากรณีที่ทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดกับผู้เสียหายที่ไม่อาจเป็นผู้ฟ้องคดีเรียกค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองต่อศาลปกครองได้และศาลจะไม่กำหนดค่าเสียหายทางจิตใจให้เพราะเห็นว่าความทุกข์ใจเป็นเพียงอารมณ์ที่เกิดขึ้นมิใช่ผลมาจากการกระทำละเมิดแล้วเกิดความเสียหายแก่ร่างกาย อนามัยหรือเสรีภาพของผู้ฟ้องคดี อีกทั้ง ไม่มีกฎหมายบัญญัติให้อำนาจพิจารณาพิพากษาให้ซึ่งจะเห็นได้ว่าในคดีละเมิดทางปกครองนั้นแม้จะมีการกำหนดคำนิยาม “ผู้เสียหาย” ว่านอกจากบุคคลธรรมดาหรือ

¹⁰ ประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดใช้ค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอก, ข้อ 4 (3).

¹¹ คำแนะนำของประธานศาลปกครองสูงสุดในการดำเนินคดีปกครองเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม, ข้อ 2 (2) (ก).

¹² เรื่องเดียวกัน, ข้อ 12.

นิติบุคคลที่ได้รับความเสียหายจากการกระทำละเมิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐแล้วยังรวมถึงทายาทหรือผู้จัดการมรดกของผู้เสียหายด้วย¹³ แต่จะเรียกร้องให้หน่วยงานของรัฐชดเชยค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายหรือสูญเสียแก่ทรัพย์สิน ร่างกาย และชีวิต¹⁴ และความเสียหายแก่ชีวิตหรือร่างกายนั้นรวมถึงค่าชดเชยแทนการสูญเสียอวัยวะหรือสูญเสียสมรรถภาพในการทำงานของอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งหรือหลายส่วนของร่างกาย โดยต้องมีหลักฐานทางการแพทย์ว่าผู้เสียหายนั้นเป็นผู้พิการหรือทุพพลภาพ โดยจะจ่ายให้ไม่เกิน 100,000 บาทเท่านั้น¹⁵ ซึ่งถ้าหากผู้เสียหาย ทายาท หรือผู้จัดการมรดกของผู้เสียหายไม่พอใจในคำวินิจฉัยของหน่วยงานดังกล่าวย่อมสามารถฟ้องคดีต่อศาลยุติธรรมหรือศาลปกครองได้ภายใน 90 วันนับตั้งแต่วันที่ผู้ยื่นคำขอได้รับแจ้งผลการวินิจฉัย¹⁶ ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับคดีละเมิดทางแพ่งที่แม้โดยหลักแล้วจะไม่กำหนดค่าเสียหายดังกล่าวให้แก่บุคคลอื่นที่มีผู้เสียหายโดยตรงแม้จะเป็นบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหายที่ถูกกระทำละเมิดก็ตาม แต่สิทธินั้นถ้าได้มีการรับสภาพกันไว้โดยสัญญาหรือได้มีการเริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้วย่อมสามารถโอนให้แก่กันหรือตกสืบไปถึงทายาทของผู้เสียหายได้¹⁷ แต่มีความต่างกัน คือ การเรียกขอให้ชดเชยค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองนั้น ไม่รวมถึงเสรีภาพดังเช่นคดีละเมิดทางแพ่ง และในกรณีถูกกระทำละเมิดส่งผลให้เสียชื่อเสียงหรือวงศ์ตระกูลแล้วทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหายไม่อาจเรียกค่าเสียหายทางจิตใจแทนผู้เสียหายหรือเรียกให้ตนเองได้ทั้งที่ตนก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกับผู้เสียหายด้วย ซึ่งต่างกับสาธารณรัฐฝรั่งเศสและสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีที่ศาลปกครองได้มีการยอมรับหลักการและกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจให้แก่ทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหายอันเนื่องมาจากการสะเทือนใจหรือสูญเสียผู้เสียหายจากการกระทำละเมิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐ และก่อให้เกิดความเสียหายต่อสุขภาพของทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดด้วย และ

3) ปัญหากรณีไม่มีหลักเกณฑ์หรือวิธีการอย่างชัดเจนเกี่ยวกับการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองและการกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งที่เป็นความเสียหายทางอารมณ์หรือทางความรู้สึกภายในจิตใจอันไม่ถึงขนาดป่วยเป็นโรคจิตเภทซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งในคดีละเมิดทางปกครองกับคดีละเมิดทางแพ่งไม่มีหลักเกณฑ์หรือวิธีการอย่างชัดเจนอันเกี่ยวกับการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจที่เป็นความเสียหายทางอารมณ์หรือความรู้สึกภายในจิตใจ

¹³ ประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอก, ข้อ 1.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 2.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 4 (3).

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, ข้อ 6 ประกอบพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. 2542 มาตรา 9 , 42 วรรคหนึ่ง และ 72.

¹⁷ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์, มาตรา 446 วรรคหนึ่ง.

อันไม่ถึงขนาดป่วยเป็นโรคจิตเภทแต่อย่างใดทั้งที่บุคคลย่อมมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกันเมื่อถูกละเมิดย่อมมีสิทธิฟ้องร้องดำเนินคดีและได้รับชดเชยค่าเสียหายหรือค่าสินไหมทดแทน¹⁸ ซึ่งศาลปกครองจะกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจ ได้แก่ (1) ร่างกายและอนามัย (2) ชื่อเสียง และ (3) สิทธิเสรีภาพต่างๆ ส่วนคดีละเมิดทางแพ่งนั้นต้องนำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาใช้อย่างเคร่งครัด ได้แก่ (1) ร่างกายหรืออนามัย (2) ความสะดวกสบายที่ควรมีความเสียหายต่อร่างกาย อนามัย หรือเสรีภาพเท่านั้น (3) เสรีภาพ และ (4) ชื่อเสียง ทั้งนี้ ไม่รวมถึงความเสียหายทางอารมณ์หรือทางความรู้สึกภายในจิตใจที่ไม่ถึงขนาดป่วยทางจิตเภทที่ในความเป็นจริงแล้วอารมณ์และความรู้สึกดังกล่าวเป็นการถูกทำร้ายหรือทำให้สะท้อนทางจิตใจทั้งที่ไม่ควรเกิดขึ้นกับผู้เสียหายจึงอาจถือได้ว่าเป็นความเสียหายทางจิตจรรูปแบบหนึ่งที่สามารถจากการถูกระทำละเมิดต่อร่างกาย อนามัย ชื่อเสียง เสรีภาพ และสิทธิที่จะต้องมีการกำหนดหลักเกณฑ์หรือวิธีการเพื่อให้ผู้กระทำละเมิดหรือหน่วยงานของรัฐรับผิดชอบและชดเชยค่าเสียหายให้แก่ผู้เสียหายด้วยเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมแก่ผู้เสียหายที่ถูกกระทำละเมิดซึ่งแตกต่างกับสาธารณรัฐฝรั่งเศสและสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนีที่มีการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจให้เพราะหน้าเสียโฉมซึ่งรวมถึงความยุ่งยากในการดำรงชีวิตและอารมณ์ความรู้สึกใหม่ที่มาจากหน้าตาหรือร่างกายทุพพลภาพ และความทุกข์ทรมานทางจิตใจเพราะสูญเสียบุคคลใกล้ชิดหรือสิ่งของอันเป็นที่รัก ทั้งนี้ ไม่จำเป็นต้องมีความเห็นของจิตแพทย์วินิจฉัยว่าผู้เสียหายป่วยทางจิตเภทอันเนื่องมาจากถูกระทำละเมิดแต่อย่างใด

ประการสุดท้าย คือ ปัญหากรณีการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองและการกำหนดค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งอันสืบเนื่องมาจากการกระทำละเมิดต่อทรัพย์สินซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งในคดีละเมิดทางปกครองกับและละเมิดทางแพ่งจะกำหนดเฉพาะค่าเสียหายทางจิตใจหรือค่าเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินอันสืบเนื่องมาจากการถูกระทำละเมิดต่อร่างกาย อนามัย ชื่อเสียง เสรีภาพหรือสิทธิอื่นๆ เท่านั้นซึ่งถ้าหากผลกระทบเกิดขึ้นแก่ทรัพย์สินย่อมจะต้องชดเชยค่าสินไหมทดแทนเป็นจำนวนเงินตามแต่ความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่ทรัพย์สินไม่ว่าทั้งหมดหรือบางส่วน หรือให้กระทำการใดๆ เพื่อให้ได้กลับคืนมาซึ่งทรัพย์สินนั้นดังเดิมเท่านั้นสำหรับคดีละเมิดทางปกครอง¹⁹ ส่วนคดีละเมิดทางแพ่งนั้นย่อมต้องรับผิดชอบชดเชยค่าสินไหมทดแทนโดยถือว่าเป็นความเสียหายที่อาจคำนวณเป็นราคาเงินได้ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ทั้งที่ในบางกรณีนั้นทรัพย์สินดังกล่าวอาจ

¹⁸ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ประกอบพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 ระเบียบของที่ประชุมใหญ่ตุลาการในศาลปกครองสูงสุดว่าด้วยวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. 2543 ประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอก ลงวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2554 และประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์.

¹⁹ ประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอก, ข้อ 3.

มีคุณค่าทางจิตใจที่ไม่สามารถหาทรัพย์สินอื่นมาทดแทนได้²⁰ เช่น สร้อยคอประจำตระกูล รูปถ่ายครอบครัว เป็นต้น อันถือได้ว่าเป็นความเสียหายทางจิตใจได้ด้วย แม้ศาลปกครองและศาลยุติธรรมในประเทศไทยจะมีการพิพากษาให้ถึงค่าเสียหายทางจิตใจที่เกิดแก่ทรัพย์สินของผู้เสียหายก็ตาม แต่เนื่องจากไม่ได้มีการบัญญัติเป็นกฎหมายไว้โดยเฉพาะจึงต้องนำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาใช้โดยอนุโลมที่คำนึงตามพฤติการณ์และความร้ายแรงแห่งละเมิด และพิจารณาเป็นรายคดี²¹ โดยมีได้นำมาตรา 446 ที่บัญญัติถึงค่าเสียหายทางจิตใจโดยเฉพาะมาใช้ เนื่องจากมาตราดังกล่าวบัญญัติให้ค่าเสียหายทางจิตใจนั้นต้องเป็นความเสียหายสืบเนื่องมาจากการถูกระงับละเมิดต่อร่างกาย อนามัย หรือเสรีภาพเท่านั้น แม้ว่าจะมีการบัญญัติรับรองถึงความเสียหายเพื่อความละเมิดต่อทรัพย์สินไว้ในมาตรา 420 ก็ตาม ประกอบกับคำพิพากษาอื่นๆ ที่ศาลได้วางบรรทัดฐานเรื่องค่าเสียหายทางจิตใจไว้ว่า “ความเสียหายที่เป็นอันตรายต่อจิตใจนั้นต้องเป็นผลมาจากการทำร้าย แต่ความรู้สึกที่ผู้เสียหายรู้สึกว่าคุณถูกเหยียดหยาม เจ็บใจ แค้นใจ เหล่านี้เป็นอารมณ์หาใช่อันตรายต่อจิตใจไม่”²² นอกจากนี้ กฎหมายลักษณะละเมิดทั้งทางปกครองและทางแพ่งมิได้ให้ความสำคัญกับความเสียหายอย่างอื่นนอกจากร่างกาย อนามัย หรือเสรีภาพ

ดังนั้น เพื่อให้สามารถกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครองและค่าสินไหมทดแทน เพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินในคดีละเมิดทางแพ่งได้อย่างครอบคลุม มีประสิทธิภาพ และเป็นไปตามหลักสากลมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ ผู้ศึกษาจึงมีข้อเสนอแนะให้มีการแก้ไขเพิ่มเติมประเด็นในปัญหาดังต่อไปนี้

1. ควรมีการบัญญัติหรือแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ดังนี้

1.1 ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 446 วรรคหนึ่งจากเดิมที่บัญญัติว่า “ในกรณีทำให้เขาเสียหายแก่ร่างกาย หรืออนามัยก็ดี ในกรณีทำให้เขาเสียเสรีภาพก็ดี ผู้ต้องเสียหายจะเรียกร้องเอาค่าสินไหมทดแทนเพื่อความที่เสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินด้วยอีกก็ได้ สิทธิเรียกร้องอันนี้ไม่โอนกันได้และไม่ตกสืบไปถึงทายาท เว้นแต่สิทธินั้นจะได้รับสภาพกันไว้โดยสัญญาหรือได้เริ่มฟ้องคดีตามสิทธินั้นแล้ว”

ให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “ในกรณีทำให้เขาเสียหายแก่ร่างกาย อนามัย ทรัพย์สิน ชื่อเสียง เสรีภาพ หรือสิทธิอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี ผู้ต้องเสียหาย ทายาท หรือบุคคลใกล้ชิดกับผู้เสียหายจะเรียกร้องเอาค่าสินไหมทดแทนเพื่อความที่เสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินอันเนื่องมาจากการที่ผู้เสียหายถูกระงับละเมิดด้วยอีกก็ได้ อนึ่ง ทายาท หรือบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหายดังกล่าวจะต้องได้รับความเสียหายทางจิตใจหรือ

²⁰ Steven Shavell, **Foundations of economic analysis of law**, (Cambridge: Belknap Press of Harvard University, 2004), หน้า 242.

²¹ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์, มาตรา 438 วรรคหนึ่ง.

²² ฎีกา (แหล่งที่มา : กองผู้ช่วยผู้พิพากษา), คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 273/2509, สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://deka.in.th/view-64644.html>.

สะท้อนใจทันทีจากการที่ได้เห็นเหตุการณ์หรือได้ทราบเหตุการณ์การกระทำละเมิด และเกิดผลเสียต่อสุขภาพ อนามัยของทายาท หรือบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหายด้วย”

1.2 ควรมีการบัญญัติเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 446 วรรคสามขึ้นใหม่โดยบัญญัติว่า “ค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายอย่างอื่นอันมิใช่ตัวเงินตามวรรคหนึ่งและวรรคสองนี้ให้รวมถึงความเสียหายทางอารมณ์หรือทางความรู้สึกภายในจิตใจที่ไม่ถึงขนาดป่วยเป็นโรคทางจิตเภทด้วย ทั้งนี้ จะต้องนำสืบได้ว่าได้รับความเสียหายอย่างร้ายแรงและมีอาการอ่อนไหวง่ายทั้งที่ปกติไม่อาการเช่นนี้”

2. ควรมีการบัญญัติหรือแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 ดังนี้

2.1 ควรมีการบัญญัติเพิ่มเติมพระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 มาตรา 4 ในส่วนของบทนิยามคำว่า “ค่าสินไหมทดแทน” ขึ้นใหม่ โดยบัญญัติว่า “ค่าสินไหมทดแทนหมายความว่า เงินหรืออื่นๆ ที่ต้องชดใช้เพื่อทดแทนความเสียหายแก่ผู้เสียหายที่เกิดขึ้นแก่ชีวิต ร่างกาย อนามัย เสรีภาพ ทรัพย์สินหรือสิทธิอย่างใดอย่างหนึ่ง รวมถึงค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากการกระทำละเมิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงานของรัฐด้วย”

2.2 ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 มาตรา 8 วรรคหนึ่งจากเดิมที่บัญญัติว่า “ในกรณีที่หน่วยงานของรัฐต้องรับผิดชอบใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้เสียหายเพื่อการละเมิดของเจ้าหน้าที่ให้หน่วยงานของรัฐมีสิทธิเรียกให้เจ้าหน้าที่ผู้ทำละเมิดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนดังกล่าวแก่หน่วยงานของรัฐได้ ถ้าเจ้าหน้าที่ได้กระทำการนั้นไปด้วยความจงใจหรือประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรง”

ให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “ในกรณีที่หน่วยงานของรัฐต้องรับผิดชอบใช้ค่าสินไหมทดแทนแก่ผู้เสียหายเพื่อการละเมิดของเจ้าหน้าที่ให้หน่วยงานของรัฐมีสิทธิเรียกให้เจ้าหน้าที่ผู้ทำละเมิดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนดังกล่าวแก่หน่วยงานของรัฐได้ ถ้าเจ้าหน้าที่ได้กระทำการนั้นไปด้วยความจงใจหรือประมาทเลินเล่อในการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย”

3. ควรมีการบัญญัติหรือแก้ไขเพิ่มเติมระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 ดังนี้

3.1 ควรมีการบัญญัติเพิ่มเติมระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 ข้อ 23/1 ขึ้นใหม่โดยบัญญัติว่า “ในกรณีความเสียหายเกิดขึ้นแก่จิตใจ จะต้องดำเนินการชดใช้ค่าเสียหายทางจิตใจให้แก่บุคคลภายนอกผู้เป็นผู้เสียหาย

ทั้งนี้ ให้นำหน่วยงานของรัฐต้นสังกัดของเจ้าหน้าที่ของรัฐผู้กระทำละเมิดพิจารณาและใช้ดุลพินิจในการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจให้ตามหลักความเป็นธรรมในแต่ละกรณี”

4. ควรมีการบัญญัติหรือแก้ไขเพิ่มเติมประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอก ดังนี้

4.1 ควรมีการบัญญัติเพิ่มเติมในประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอก โดยบัญญัติเพิ่มเติมข้อ 4/1 ขึ้นใหม่ โดยบัญญัติว่า “ค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายทางละเมิดอย่างอื่นนอกจากข้อ 3 และข้อ 4 ได้แก่

- (1) ค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากถูกกระทำละเมิดต่อทรัพย์สิน
- (2) ค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากถูกกระทำละเมิดต่อชื่อเสียง
- (3) ค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากถูกกระทำละเมิดต่อเสรีภาพ
- (4) ค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากถูกกระทำละเมิดต่อสิทธิอย่างใดอย่างหนึ่ง

อนึ่ง ให้พิจารณาถึงสถานะทางสังคม อาชีพ และผลกระทบที่ผู้เสียหาย ทายาทหรือผู้จัดการมรดกของผู้เสียหายได้รับด้วย โดยไม่จำเป็นต้องถึงขนาดป่วยเป็นโรคทางจิตเภท ทั้งนี้ ความเสียหายทางจิตดังกล่าวต้องมาจากการถูกกระทำละเมิดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือหน่วยงานของรัฐ”

4.2 ควรมีการบัญญัติเพิ่มเติมในประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอกในส่วนของการกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากการสูญเสียบุคคลใกล้ชิดหรือสิ่งอันเป็นที่รัก โดยบัญญัติเพิ่มเติมข้อ 4/2 ขึ้นใหม่โดยบัญญัติว่า “ทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหายมีสิทธิยื่นคำขอต่อหน่วยงานของรัฐให้ชดเชยค่าเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากการสะเทือนใจหรือสูญเสียผู้เสียหายจากการกระทำละเมิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐ และก่อให้เกิดความเสียหายต่อสุขภาพของทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหาย ทั้งนี้ ทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดดังกล่าวจะต้องเป็นพยานในเหตุการณ์หรือแม้มิได้อยู่ในเหตุการณ์การกระทำละเมิด แต่ได้รับผลกระทบทางจิตใจอันเนื่องมาจากเหตุดังกล่าว

ความเสียหายทางจิตใจอันเนื่องมาจากการสะเทือนใจหรือสูญเสียผู้เสียหายจากการกระทำละเมิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐ และก่อให้เกิดความเสียหายต่อสุขภาพของทายาทหรือบุคคลใกล้ชิดของผู้เสียหายตามวรรคหนึ่งนั้นไม่จำเป็นต้องถึงขนาดป่วยเป็นโรคทางจิตเภท”

4.3 ควรมีการแก้ไขเพิ่มเติมในประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอกในส่วนของผู้ที่มีสิทธิยื่นคำขอให้หน่วยงานของรัฐชดเชยค่าสินไหมทดแทนดังกล่าว โดยแก้ไขเพิ่มเติมข้อ 2 จากเดิมบัญญัติว่า “ในกรณีที่ผู้เสียหาย ทายาท หรือผู้จัดการมรดกของผู้เสียหายแล้วแต่กรณียื่นคำขอให้หน่วยงานของรัฐชดเชยค่าสินไหม

ทดแทนเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นได้กระทำการปฏิบัติหน้าที่อันเป็นการละเมิดต่อผู้เสียหาย เมื่อหน่วยงานของรัฐผู้รับคำขอได้ดำเนินการตามขั้นตอนในหมวด 2 แห่งระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 แล้ว หากเห็นว่าเป็นกรณีที่หน่วยงานของรัฐต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้ยื่นคำขอ การชดใช้ค่าสินไหมทดแทนจะพึงใช้โดยสถานใด เพียงใด ให้หน่วยงานของรัฐพิจารณากำหนดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อความเสียหายหรือสูญหายแก่ทรัพย์สิน ร่างกายหรือชีวิตตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดตามข้อ 3 หรือข้อ 4 แล้วแต่กรณี”

ให้แก้ไขเพิ่มเติมเป็น “ในกรณีที่ผู้เสียหาย ทายาท หรือผู้จัดการมรดกของผู้เสียหายแล้วแต่กรณียื่นคำขอให้หน่วยงานของรัฐชดใช้ค่าสินไหมทดแทนเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นได้กระทำการปฏิบัติหน้าที่อันเป็นการละเมิดต่อผู้เสียหาย เมื่อหน่วยงานของรัฐผู้รับคำขอได้ดำเนินการตามขั้นตอนในหมวด 2 แห่งระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539 แล้ว หากเห็นว่าเป็นกรณีที่หน่วยงานของรัฐต้องชดใช้ค่าสินไหมทดแทนให้แก่ผู้ยื่นคำขอ การชดใช้ค่าสินไหมทดแทนจะพึงใช้โดยสถานใด เพียงใด ให้หน่วยงานของรัฐพิจารณากำหนดชดใช้ค่าสินไหมทดแทนหรือค่าเสียหายทางจิตใจเพื่อความเสียหายหรือสูญหายแก่ทรัพย์สิน ร่างกาย ชีวิต เสรีภาพ ชื่อเสียง หรือสิทธิอย่างใดอย่างหนึ่งตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดตามข้อ 3 ข้อ 4 ข้อ 4/1 หรือข้อ 4/2 แล้วแต่กรณี”

เอกสารอ้างอิง

- จิรนนท์ เศษสาาริ. “การเยียวยาความเสียหายทางจิตใจที่เกิดขึ้นต่อทรัพย์สิน (The Remedy of mental distress caused to property)”, **วารสารกฎหมาย**. 8, 15 (มกราคม – มิถุนายน 2558) : 41 – 51. สืบค้นเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์ <http://202.28.49.72/LAW-journal/catagorie/8-15/8-15-3.pdf>
- ฎีกา (แหล่งที่มา : กองผู้ช่วยผู้พิพากษา).คำพิพากษาศาลฎีกา 247/2538, สืบค้นเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://deka.in.th/view-1792.html>.
- ณัฐวิภา บำรุงทรัพย์. “การกำหนดค่าเสียหายทางจิตใจในคดีละเมิดทางปกครอง”. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556. สืบค้นเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2566 จากเว็บไซต์ <http://cuir.car.chula.ac.th/bitstream/123456789/43877/1/5485977034.pdf>.
- นันทวัฒน์ บรมานันท์. **คำอธิบายกฎหมายปกครอง**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2555.
- สุขุม ศุภนิติย์. **คำอธิบายกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะละเมิด**. กรุงเทพมหานคร : นิติบรรณการ, 2538.
- ไสลเกษ วัฒนพันธุ์. “เอกสารประกอบการบรรยายวิชากฎหมายลักษณะละเมิด”. สืบค้นเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2566 จากเว็บไซต์ https://www.thethaibar.or.th/thaibarweb/files/Data_web/downloads_doc/term1/salaiket/s.pdf.
- อุดมศักดิ์ โหมดม่วง. **ความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ : หลักกฎหมายและแนววินิจฉัย**. กรุงเทพฯธุรกิจ (2 ธันวาคม 2559). สืบค้นเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2566 จากเว็บไซต์ <https://www.bangkokbiznews.com/blogs/columnist/114515>.
- Steven Shavell. **Foundations of economic analysis of law**. Cambridge: Belknap Press of Harvard University, 2004.

กฎหมาย

- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560
- ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
- พระราชบัญญัติความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ. 2539
- พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลปกครองและวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. 2542
- ประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง หลักเกณฑ์การชดเชยค่าสินไหมทดแทนกรณีเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำละเมิดต่อบุคคลภายนอก ประกาศ ณ วันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2544

ระเบียบของที่ประชุมใหญ่ตุลาการในศาลปกครองสูงสุดว่าด้วยวิธีพิจารณาคดีปกครอง พ.ศ. 2543
 ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยหลักเกณฑ์การปฏิบัติเกี่ยวกับความรับผิดทางละเมิดของเจ้าหน้าที่ พ.ศ.

2539

คำแนะนำของประธานศาลปกครองสูงสุดในการดำเนินคดีปกครองเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ประกาศ ณ วันที่ 29
 มิถุนายน พ.ศ. 2554